

Cognició, pragmàtica i gramàtica

per Maria Josep Cuenca

Resum

En aquest article presentem alguns exemples de com s'integren la cognició, la pragmàtica i la gramàtica. Aquesta perspectiva del llenguatge, que subjau a les teories de l'ús lingüístic com la lingüística cognitiva es contraposa amb models com l'estructuralisme o el generativisme, que deixen fora del seu objecte d'estudi tots els aspectes vinculats a l'ús. Els principis generals del cognitivisme i la discussió i l'exemplificació dels conceptes de construcció, gramaticalització o subjectivació ens mostren que la gramàtica és una entitat en evolució contínua per efecte de l'ús discursiu (la pragmàtica) i que reflecteix en certa mesura aspectes de la cognició.

L'estudi científic del llenguatge, o més precisament de la gramàtica, ha estat dut a terme a través de diferents models com l'estructuralisme, el generativisme i els models basats en l'ús, entre els quals podem destacar la lingüística cognitiva. Cadascun d'aquests models ha incidit de manera diferent en el que, segons Geeraerts (2003), podem considerar com tres perspectives complementàries: el llenguatge com a sistema social, com a sistema individual i com a activitat individual.

a) El llenguatge és un sistema social en la mesura que les llengües són mitjans de socialització i es desenvolupen en entorns col·lectius.

b) El llenguatge és un sistema individual perquè cada persona té un coneixement propi del sistema social que denominem llengua.

c) El llenguatge és una activitat individual perquè la llengua és, al capdavant, una abstracció resultant de la integració de les activitats individuals de tots els seus parlants, que al seu torn són inherentment socials, ja que la comunicació humana pressuposa més d'una persona.

Aquesta triple perspectiva explica la interdisciplinarietat intrínseca a l'estudi del llenguatge. El model estructuralista de Ferdinand de Saussure, que es considera en sentit estricte la primera aproximació científica a la lingüística, es basa en la dicotomia llengua i parla.

Figura 1. Estructuralisme

llengua		parla
sistema social	sistema individual	activitat individual

La llengua és un conjunt de convencions codificades col·lectivament (un sistema social), mentre que la parla correspon al conjunt de combinacions produïdes de manera efectiva a través del codi (és, per tant, una activitat psicològica individual). Per als estructuralistes, la lingüística només pot ocupar-se del sistema, de manera que obtenim un model de gramàtica "dividida", en què se separa el sistema de l'activitat i s'obvia el valor del sistema individual (el coneixement individual del sistema social).

Per als generativistes, amb Chomsky al capdavant, la facultat del llenguatge s'identifica amb la competència lingüística, és a dir, la capacitat innata d'un parlant-oient d'entendre i produir un nombre (teòricament) infinit de cadenes lingüístiques a partir d'un nombre finit d'elements (les categories gramaticals: nom, verb, adjectiu, etc.) i de regles de combinació, a partir de les quals es formen oracions.

Figura 2. Gramàtica generativa

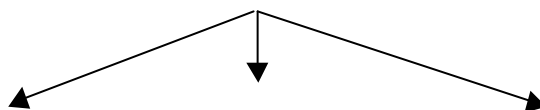

	competència	actuació
sistema social	sistema individual	activitat individual

La competència, que correspon al sistema individual, s'oposa a l'actuació, l'actualització de la potencialitat de la competència en produccions lingüístiques concretes, que contenen errades i característiques no previstes en el sistema. S'entén la ment com un ordinador que, entre altres mòduls, en té un de dedicat al llenguatge, el qual combinant categories a partir d'unes regles generatives de bona formació, dóna lloc a oracions que assoleixen materialitat física a través de regles fonètiques i semàntiques de caràcter interpretatiu. Això duu a l'aïllament de la gramàtica, que es considera un mòdul separat de la resta de capacitats cognitives i que s'estudia en el vessant individual i com a sistema, deixant de banda l'activitat lingüística (l'actuació) com a no sistematitzable, i obviant també el vessant social del llenguatge, la naturalesa inherentment social que el caracteritza.

Després de l'aparició del generativisme, a finals dels 50 sorgeixen progressivament disciplines, no directament lingüístiques, que se situen en els espais que deixa desocupat aquest model: el context social (sociolingüístic), el context situacional (ús lingüístic) i el context cognitiu (relació entre significat i experiència). Emergeixen les bases de les teories de l'ús lingüístic, que intenten "recontextualitzar" la gramàtica i relacionar-la amb l'entorn social en què es desenvolupa i actualitza, amb el món i l'experiència del món, i amb l'ús lingüístic. S'hi inclouen els models funcionalistes, la semàntica formal, els estudis de pragmàtica i anàlisi del discurs, la sociolingüística i la lingüística cognitiva, entre altres models.

Figura 3. Teories de l'ús lingüístic (Lingüística cognitiva)

context social (sociolingüística)	context cognitiu (semàntica formal)	context situacional (pragmàtica)
sistema social	sistema individual	activitat individual

La lingüística cognitiva es pot considerar la més comprensiva de les teories de l'ús, atès que té com a objectiu estudiar i interrelacionar els tres aspectes del llenguatge. Alguns dels principis bàsics d'aquest model ens poden fer veure la importància que hi té el context:

- a) El llenguatge no és una facultat autònoma, sinó que es relaciona amb les altres habilitats cognitives humanes. Així, la filosofia en què s'inspira aquesta teoria és el que George Lakoff anomena *experiencialisme*, en oposició a l'anomenat *objectivisme*, que entén el llenguatge com a capacitat separada de les altres capacitats cognitives i desvinculat del món.
- b) L'objecte d'estudi primer no és el sistema de les llengües, sinó l'ús, a partir del qual podem observar el sistema de manera dinàmica i interrelacionar estructura lingüística (sintaxi), significat (semàntica), ús lingüístic (pragmàtica) i estructura conceptual (cognició).

- c) La gramàtica consisteix en l'estructuració i la simbolització del contingut semàntic a partir d'una forma fonològica.
- d) El significat no s'entén des d'un punt de vista purament denotatiu, sinó que inclou els aspectes connotatius, de manera que no es poden separar semàntica i pragmàtica.
- e) L'estructura semanticopragmàtica motiva, en molts casos, l'estructura gramatical i, per tant, no es pot parlar d'una sintaxi autònoma.
- f) S'imposa una caracterització dinàmica del llenguatge que difumina les fronteres entre els diferents nivells del llenguatge (la semàntica i la pragmàtica, la semàntica i la gramàtica, la gramàtica i el lèxic) i mostra la relativitat de certes dicotomies, com la que oposa diacronia i sincronia, competència i actuació, denotació i connotació.

Podem analitzar alguns exemples que il·lustren aquesta concepció del llenguatge i de la lingüística. Des d'un punt de vista contrastiu, ens pot sobtar constatar que un mateix concepte pren forma lingüística de maneres ben diferent en tres llengües relativament pròximes: així, en català parlem de *l'oficina d'objectes trobats*, en castellà de *la oficina de objetos perdidos* i en anglès és *lost and found*. És evident que ens estem referint a una mateixa realitat, la d'un lloc on es dipositen objectes que algú ha perdut i on les persones que perden pertinences van per veure si hi troben el que han perdut. Tanmateix, cada llengua ha focalitzat un aspecte d'aquesta realitat: en català la denominació correspon al lloc (*oficina*) i al final del procés (*trobar*), en castellà al lloc i a l'origen del procés (*perdre*), i en anglès a les dues parts del procés (*perdre* i *trobar*). El fet és que la realitat que hi ha al darrere és la mateixa, però la conceptualització no ho és. Certament, es podria dir de les altres maneres en les respectives llengües (*oficina d'objectes perduts i trobats*, *oficina de objetos encontrados*, *found objects office*), però, simplement, no es diu així perquè són les altres les expressions que s'han convencionalitzat. Aquesta diferència no es pot explicar a partir d'una teoria lingüística que no consideri la pragmàtica i la cognició i se centri en el sistema de la llengua o la competència.

Passant del lèxic a la sintaxi, podem revisar l'exemple d'algunes construccions que, des d'un punt de vista logicista, tenen el mateix significat bàsic:

- (1) a) En Joan va trobar l'error.
- b) L'error ha estat trobat per en Joan.
- c) L'error ha estat trobat.

Així, tradicionalment, s'entén que la passiva perifràstica (1b) és una transformació de l'activa corresponent (1a): el subjecte agent s'ha convertit en complement agent i esdevé prescindible (1c). Aquesta anàlisi, que és un dels exemples fonamentals de la teoria transformacional de la gramàtica generativa, deixa molts interrogants. Si actives i passives són pures variants estructurals: Per què existeixen totes dues possibilitats estructurals (amb una forma n'hi hauria prou)? Per què, si analitzem qualsevol corpus en català, resulta que és molt poc freqüent la passiva que té un complement agent? I quines són les condicions que fan que s'utilitzi una estructura o l'altra?

Només atenent a les condicions d'ús, al context, trobem respostes a aquestes preguntes. Simplificant, podem afirmar que la passiva és un dels procediments per relegar a un segon lloc o obviar el subjecte d'una construcció agentiva transitiva i, en correspondència, destacar-ne l'objecte, que passa a ocupar la posició oracional més prominent, la de subjecte gramatical. D'acord amb aquesta perspectiva, és clar per què l'agent no sol aparèixer, ja que així queda plenament destacat l'objecte. Actives i passives es relacionen, però no responen al principi matemàtic de "l'ordre dels factors no altera el producte". Encara que hi hagi una correspondència entre les dues estructures, no són equivalents: impliquen diferències en el significat i quant a condicions discursives d'ús. És fàcilment comprovable que les passives perifràstiques són poc usades en la conversa col·loquial, molt més personal, i, en el cas del català, només tenen una certa presència en registres formals, com pot ser el del llenguatge acadèmic o el de l'àrea del dret.

Però desfocalitzar l'agent no és una propietat exclusiva de la passiva perifràstica; una funció semblant tenen les construccions reflexes (passives o impersonals) (2a), o les impersonals amb interpretació genèrica (2b-c).

- (2) a) S'ha trobat l'error.
b) Hom ha trobat l'error.
c) Han trobat l'error.

Aquestes construccions són en gran part equivalents a la passiva *L'error ha estat trobat*; tanmateix, presenten la diferència de no destacar l'objecte de l'acció, perquè l'agent continua implícit en l'estructura ("algú ha trobat l'error"), només que és un agent indeterminat, que no interessa discursivament concretar per qualsevol motiu. Així, el que queda destacat és l'acció. D'aquests fets dona compte el concepte de construcció, segons el qual una forma i un significat no es relacionen de manera totalment arbitrària ni totalment predictable, de manera que certs aspectes de la forma o del significat no es poden derivar dels components de la construcció sinó que són efectes de la construcció mateixa, la qual porta aparellada aspectes pragmàtics que els parlants coneixem.

D'altra banda, podem notar que el català utilitza molt menys la passiva perifràstica que l'anglès i això pot ser degut a l'existència de les construccions reflexes que ocupen gran part de l'espai de la passiva perifràstica de l'anglès, llengua que no té estructures reflexes.

Igual com en el cas dels objectes trobats, cada llengua conceptualitza les situacions de manera diferent i les codifica amb estructures que impliquen uns efectes discursius també diferenciats. Així, la gramàtica no és independent de la cognició ni de les condicions d'ús, sinó que s'estableix una interrelació constant entre els tres nivells: cognició, pragmàtica i gramàtica.

Una bona mostra de la interrelació entre la pragmàtica i la gramàtica, la constitueixen els treballs realitzats dins de la teoria de la gramaticalització, a la qual han contribuït lingüistes pròpiament cognitivistes, com Sweetser, i lingüistes funcionalistes com Traugott, Hopper, Thompson o Heine. La teoria de la gramaticalització s'arrela en les propostes de Meillet o de l'estructuralista Kurylowicz, que defineixen la gramaticalització com el procés a partir del qual "una unitat lèxica o estructura assumeix una funció gramatical, o [...] una unitat gramatical assumeix una funció més gramatical" (Heine *et al.* 1991: 2). La moderna versió d'aquesta línia de recerca entén que la gramaticalització és més que un procés de conversió d'elements lèxics en gramaticals; és un fenomen més complex que implica modificacions en la funció discursiva i en l'estructura sintàctica de les llengües.

Observem l'exemple de *pesar*, un mot que manifesta pluralitat funcional i semàntica:

- (3) a) Joan volia *pesar* el peix ell mateix.
b) La notícia li va causar un gran *pesar*.
c) A *pesar* de la notícia, va continuar el que estava fent.

El verb *pesar* és la forma originària, el sentit literal de la qual és "tenir un determinat pes". D'aquest verb, es crea el substantiu (*el*) *pesar*, que ha canviat de categoria i ha modificat el seu significat a partir de la metàfora LES COSES TRISTES "PESEN". El nom, al seu torn, ha servit de base a la locució prepositiva i conjuntiva *a pesar de/a pesar que*, el significat de la qual passa a ser concessiu, equivalent a "malgrat", i es pot explicar a partir d'una metàfora del tipus LES COSES PESADES SÓN DIFICULTATS; és aquesta idea de 'dificultat superada' que, d'alguna manera, subjau al significat concessiu.

Aquests canvis gramaticals es relacionen necessàriament amb necessitats expressives que assoleixen forma convencional a través del discurs: l'aparició de les noves formes de manera recurrent en contextos discursius iguals o semblants fan que el que era una implicatura conversacional es converteixi en una implicatura convencional i quedi, doncs, incorporat a la gramàtica. El mateix passa amb moltes conjuncions, com *mentre que*. Aquesta conjunció té un valor temporal originari (simultaneïtat) que, en combinar-se amb contextos en els quals es presenta contrast entre els elements units, desenvolupa un valor contrastiu:

(4)

a) Mentre tu havies sortit, ha trucat algú (temporal = *quan*).

b) Jo no he sortit en tot el dia, mentre que tu encara no has entrat (contrastiu = *i, en canvi; però*).

El més curiós és que processos semblants es poden observar en altres llengües com els connectors del francès *cependant* o l'anglès *still*, que procedeixen de formes que indicaven simultaneïtat temporal i han passat a indicar contrast. Aquest processos impliquen canvis des de nocions més concretes (temps) a nocions més abstractes (contrast), que suposen una participació major del subjecte parlant en el missatge transmès.

La teoria de la gramaticalització es converteix, per tant, en un marc global d'estudi de la variació lingüística, en "aquella part de l'estudi del llenguatge que se centra en com apareixen les formes gramaticals i les construccions, com s'usen i com donen forma a una llengua" (Hopper & Traugott 1993: 1). En aquest procés, juguen un paper protagonista factors pragmàtics i discursius, i fins i tot extralingüístics. Com apunten Heine *et al.* (1991: 23-24), "la gramaticalització s'inicia a partir de forces que se situen fora de l'estructura del llenguatge", en un nivell intermedi entre la llengua i el món extern o "real": el món "experimentat". Així, el concepte de gramaticalització assumeix una dimensió cognitiva i pragmàtica, i s'entén com un mecanisme fonamental per a comprendre el funcionament del llenguatge i la variació en les llengües i entre les llengües.

De fet, podem dir que, si el generativisme i l'estructuralisme, volien donar compte dels principis immutables del llenguatge, el cognitivisme es proposa donar compte de la diversitat i fer veure que hi ha més sistematicitat i ordre en les diferències del que s'ha cregut fins ara. En aquest sentit Hudson (1997) recorda el concepte de variabilitat inherent, encunyat per Labov per donar compte de "la coexistència de maneres alternatives de dir la mateixa cosa en la parla d'un mateix parlant que les alterna d'una manera estadística regular" (1997: 73). Hudson remarca que la diversitat d'usos ha estat normalment tractada per la sociolingüística, però no ha entrat en l'esfera de l'estudi de la gramàtica i molt menys ha tingut influència en les teories (sincròniques) del llenguatge. I afegeix que "és difícil pensar en un sol exemple (fins molt recentment), en què les dades estadístiques sobre la variabilitat inherent s'hagi usat com a prova en les discussions sobre l'estructura del llenguatge" (Hudson 1997: 73). La lingüística cognitiva té com a objectiu precisament relacionar variants i invariants, sistema i ús.

Com veiem, el denominador comú de molts dels exemples comentats és la importància donada al subjecte parlant (en la dimensió individual i sobretot en la social) en l'estructura gramatical i en la tria de formes. En efecte, la lingüística cognitiva introdueix un element dinàmic en l'estudi de la gramàtica vinculat a l'acció del subjecte parlant respecte als missatges que emet. Seguint Ungerer i Schmid (1996: *xi-xii*), la implicació del parlant (subjectivització) es pot explicar a partir de tres principis: la perspectiva experiencial del llenguatge, la de prominència i la d'atenció.

- a) La **perspectiva experiencial** explica que les definicions de paraules o altres estructures significatives no són objectives ni estan basades únicament en regles lògiques, sinó que impliquen l'entrada en acció d'associacions i impressions que formen part de l'experiència del parlant.
- b) La **perspectiva de prominència** dona compte del fet que no tots els elements associats tenen un valor igual i que aquesta diferència de valor pot traduir-se en diferències formals, sintàctiques.
- c) La **perspectiva d'atenció** estableix que el que expressem reflecteix les parts de l'esdeveniment que atrauen la nostra atenció. Es tracta, doncs, d'un principi complementari a l'anterior, la mateixa idea formulada des d'un altre punt de vista.

Amb l'exemple de les passives i de les actives que comentàvem abans, ja hem observat com funciona la perspectiva d'atenció. Els exemples següents il·lustren el principi de prominència.

- (5) a) La casa és davant del col·legi.
b) El col·legi és darrere de la casa.
- (6) a) Juan s'assembla a Pere.
b) Pere s'assembla a Juan.

La prominència ens proporciona una explicació de com se selecciona i s'organitza la informació en una oració i justifica les diferències que notem entre la versió (a) i (b) de cada exemple anterior.

Aquestes diferències no es poden atribuir a factors semàntics identificables amb condicions de veritat, ja que, en aquest sentit, ambdues versions són idèntiques. El mateix succeeix si ens fixem en l'estructura sintàctica: les dues oracions presenten una mateixa configuració categorial (sintagma nominal *ser/assemblar-se* preposició + sintagma nominal) i funcional (subjecte – verb – atribut/complement de règim verbal), només que hem intercanviat el sintagma nominal que ocupa la funció de subjecte amb el que segueix la preposició. La diferència és que cada una de les versions respon a un punt de vista distint adoptat per l'emissor, a una diferència de prominència (relació fons-figura) de les entitats a què s'al·ludeix, igual com quan diem que una ampolla, amb la mateixa quantitat de líquid, és mig buida o mig plena.

En alguns casos, les diferència de prominència i la perspectiva experiencial poden fins i tot justificar la diferència d'acceptabilitat entre oracions, que, aparentment, haurien de ser sinònimes com les de (7):

- (7) a) Maria s'assembla a la seva mare.
b) Marta s'assembla a la seva filla.
c) ?? La mare de Maria s'assembla a la seva filla.

El fet que la segona i la tercera versió de l'oració (7a) sonin estranyes i en certs contextos puguin ser no acceptables, no es pot deduir d'aspectes sintàctics ni de diferents condicions de veritat –enteses com a proposicions lògiques significarien el mateix i, de fet, (7a) implica (7b)–, sinó que deriven d'una diferència de prominència i dels nostres coneixements a partir de l'experiència: normalment adoptem la perspectiva del progenitor i no dels fills (és més prominent aquell que aquests) en el cas –força freqüent, sobretot quan hi ha algun naixement en la família– de determinar semblances.

Els pares constitueixen un millor punt de referència que els fills per la direccionalitat de la relació: els pares són l'origen dels fills i no a l'inrevés. Això explicaria que, en condicions contextuals neutres, sigui més acceptable (7a) que (7b) o (7c).

De manera semblant, només el nostre coneixement enciclopèdic, vinculat a una cultura i a unes relacions socials prototípiques o "idealitzades" poden explicar les asimetries que mostren (8) i (9), que analitzen Hilferty i Valenzuela (2001):

- (8) a) Té marit.
b) Té marits.

- (9) a) No té fills.
b) No té fill.

Les oracions dels exemples anteriors responen a tots els principis de bona formació; tanmateix, l'oració *Té marits* ens sona estranya, com també ens sorprèn *No té fill* o, si més no, ens obliga a una reinterpretació a partir d'un context especial. És el nostre coneixement del món, la nostra concepció cultural –que no necessàriament ha de coincidir amb una realitat que canvia a gran velocitat– el que explica la asimetria. En la nostra cultura, funciona un *model cognitiu idealitzat* pel qual les famílies són formades per un home, una dona i més d'un fill (per més que la realitat ens mostri que no és així cada vegada en més casos). Probablement, en la mesura que el model canviï, la gramàtica reflectirà aquests canvis i admetrà noves possibilitats estructurals. De fet, (9b), que no seria interpretable fa quaranta

anys, ara és interpretable en el context d'una parella divorciada en referència al fet que aquell dia no s'ha de quedar amb el nen i pot sortir a la nit.

En conclusió, la gramàtica, la pragmàtica i la cognició s'interrelacionen en l'ús lingüístic. Així, des del punt de vista cognitiu, la gramàtica es caracteritza com una entitat en evolució contínua, "un conjunt de rutines cognitives, que es constitueixen, es mantenen i es modifiquen per l'ús lingüístic" (Langacker 1987: 57), de manera que molts fets que es consideraven part de la parla o de l'actuació passen a integrar-se en el sistema o la competència, alhora que la línia divisòria entre diacronia i sincronia desapareix.

Amb aquests pressupòsits, la variació, la idiomàticitat, els aspectes idiosincràtics de les llengües, no es consideren secundaris, sinó que, al contrari, constitueixen l'autèntic objecte d'estudi central, la via d'entrada per descobrir les invariants, el sistema, entès com una entitat viva, que es configura i evoluciona a través de l'ús, a través dels parlants entesos com a membres d'una col·lectivitat que comparteix una cultura i una visió del món.

Bibliografia

CUENCA, M. J. "La gramaticalització com a teoria de la variació morfosintàctica". M. Lorente et al. (eds.) *La gramàtica i la semàntica per a l'estudi de la variació*. Barcelona: PPU-Secció de Lingüística Catalana de la Universitat de Barcelona. Col·lecció Lingüística Catalana 5, p. 151-185, 2001.

CUENCA, M. J. & J. HILFERTY *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel, 1999.

GEERAERTS, D. "How does Cognitive Linguistics fit in the development of Linguistics". A. Soares da Silva (ed.): *Linguagem, Cultura e Cognição: Estudos de Linguística Cognitiva*. Coimbra, Almedina [en premsa].

HEINE, B., CLAUDI, U. & F. HÜNNEMEYER. *Grammaticalization: A Conceptual Framework*. Chicago: University of Chicago Press, 2 vol., 1991.

HILFERTY, J. & J. VALENZUELA. "Maximality and idealized cognitive models: the complementation of Spanish *tener*". *Language Sciences* (2001), núm. 23, p. 629-63.

HOPPER, P. & E. C. TRAUGOTT. *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

HUDSON, R. "Inherent variability and linguistic theory". *Cognitive Linguistics*. (1997), núm. 8.1, p. 73-108.

LAKOFF, G. *Women, Fire and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.

LANGACKER, R. *Foundations of Cognitive Grammar*. vol. I: *Theoretical Prerequisites*. Stanford (California): Stanford University Press, 1987.

UNGERER, F. & H.-J. SCHMID *An Introduction to Cognitive Linguistics*. Londres/Nova York: Longman, 1996.

Maria Josep Cuenca

Universitat de València (<http://www.uv.es>)

maria.j.cuenca@uv.es